

12. Gender a VOLBA POVOLÁNÍ

Mgr. Irena Smetáčková

Téma volba povolání bylo zpracováno jako samostatné, ačkoliv se jedná o oblast mezioborovou, jejíž různé aspekty jsou zpracovány v dalších kapitolách této příručky. Důvodem pro vytvoření této kapitoly je skutečnost, že pro žáky a žákyně základních i středních škol je výběr další vzdělávací a profesní dráhy nanejvýš aktuální. I proto je toto téma začleněno jako povinné do učebních osnov a připravovaných rámcových vzdělávacích programů.

Volba povolání je dlouhodobý proces, který je ovlivňován řadou okolností. Tyto vlivy můžeme pro přehlednost rozdělit do tří skupin:

1. vlivy individuální (intrapersonální)
2. vlivy sociální (interpersonální)
3. vlivy kulturní (společenské)

Vlivy individuální zahrnují vlohy, schopnosti, vlastnosti, zájmy jedince, ale také jeho životní hodnoty a životní historii. Část z nich je vrozená, část je získaná, a tedy ovlivněná prostředím, v němž člověk žije. Individuální faktory jsou mnohdy zatlačeny do pozadí sociálními vlivy. Například dívky s vlohami k technickým činnostem jsou bezprostředním okolím a genderovými stereotypy „přinuceny“ této oblasti se nevěnovat.

Vlivy sociální jsou tvořeny aktuálním okolím jedince. Rodina, vyučující, vrstevníci atd. vyvíjejí vůči danému člověku očekávání, kterým se on/ona snaží dostát, aby zachoval/a existující vztahy. Do těchto očekávání se promítají nejen charakteristiky člověka, vůči kterému tato očekávání směřují, ale také charakteristiky jedince, který tato očekávání vytváří. Očekávání jsou tedy silně zatížena působením společenských hodnot, norem i stereotypů.

Vlivy kulturní představují působení hodnot, norem a kulturních vzorců široce pojatého prostředí, v němž jedinec žije. Relativně jednotné hodnoty a normy jsou podmínkou existence společnosti a snadné orientace v ní. Proto lidé žijící v dané společnosti vůči sobě navzájem požadují jejich dodržování.

Součástí všech skupin vlivů, které působí na volbu povolání, jsou **společenské stereotypy**, včetně stereotypů genderových.

Stereotypy představují zjednodušené, komplexnost potlačující, či dokonce iracionální pojetí skutečnosti. Stereotypy regulují názory a chování lidí, a to způsobem, který má obvykle systémový charakter. Změna stereotypů je proto velmi obtížná. Nabourání stereotypu totiž vede ke změně ideové i organizační struktury společnosti. Odmítnutí rasových stereotypů v USA například znamenalo zásadní změny v zaměstnanecké struktuře a to do té doby zvýhodňované sociální skupiny nechtěly přijmout, a obhajovaly proto platnost rasových stereotypů.

Volba povolání nemůže probíhat bez působení výše popsaných vlivů. Řada z nich má však na proces volby povolání negativní účinek, neboť **potlačuje individuální dispozice konkrétního člověka ve prospěch sociálně obvyklých rozhodnutí**. Jejich působení si často neuvědomujeme, což snižuje možnost, abychom se proti nim vzepřeli.

Volba povolání by měla být odpovědná. K tomu je nezbytné, abychom si při ní uvědomovali všechny faktory, které na nás v daném procesu působí. Současně je žádoucí, aby okolí podporovalo člověka, který si právě volí své budoucí povolání, v upřednostňování takové volby, jež vychází z jeho/jejích dispozic, před volbou determinovanou společenskými stereotypy. Poznat své dispozice však není snadné. Proto bychom jako vyučující i rodiče měli vytvořit dívkám a chlapcům **příležitosti k sebepoznání** (bez toho, abychom jim nutili své představy o vhodných činnostech pro jedno a druhé pohlaví) a následně jim být oporou, pokud si zvolí povolání, které není v současné společnosti pro dané pohlaví obvyklé.

Volba povolání – či je to volba?

V naší kultuře je práce považována za prostor k seberealizaci jedince a současně za prostředek, jakým může jedinec přispět k rozvoji společnosti. Pro většinu lidí žijících v naší kultuře má **práce velký význam**, který přesahuje pojetí zaměstnání jako zdroje financí. Zapojení do pracovního života výrazně strukturuje život lidí v naší společnosti. Z pracovního uplatnění jedince se odvozuje podstatná část **sociálního statusu**. Povolání, které člověk vykonává, je zdrojem postojů, jaké k němu/ní zastává okolí, a to zejména v situacích prvotního setkání a v situacích odehrávajících se ve veřejném prostoru. Jak velký význam přikládáme v naší kultuře povolání, můžeme sledovat například na struktuře informací, které uvádíme při popisu člověka (povolání bývá obvykle tou nejdůležitější informací), nebo na okamžitém položení otázky „Co děláte, co je vaše povolání?“ při prvním setkání dosud neznámých lidí.

Volba povolání je jedno z hlavních témat dospívání. Ačkoliv se volbou povolání obvykle míní okamžik, kdy člověk učiní rozhodnutí o svém budoucím povolání, jedná se ve skutečnosti o dlouhodobý proces. **Od útlého dětství jsou děti vedeny k vymezení sebe sama prostřednictvím určitého povolání.**

V rámci seznamování se se světem **děti napodobují jednotlivá povolání**, která vidí kolem sebe. V některých hrách jsou svým okolím povzbuzovány, v jiných naopak bržděny. Rodiče i širší okolí děti podporují zejména v těch imitačních hrách, které odpovídají reálnému životu anebo které odpovídají přání a představě týkající se budoucnosti dítěte. Například pokud si chlapec hraje s panenkami, vnímají to obvykle rodiče jako nežádoucí a snaží se chlapce zaujmout jinými aktivitami, které chápou jako chlapecké (například hra se zbraněmi či sport). Nabídka hraček na trhu, stejně jako obvyklý přístup rodičů a okolí svědčí o tom, že děti jsou směřovány k napodobování

těch činností a povolání, která jsou v souladu s rozdělením činností a povolání na mužské a ženské, tak jak existují v současné společnosti.

Kromě toho do hodnocení dětských her dospělými vstupují také **představy o budoucnosti dítěte**. Pokud si rodiče vytvoří představu o tom, jaké by mohlo být budoucí povolání dítěte, usilují obvykle o vzbuzení jeho zájmu pro danou oblast. K tomu slouží široký výběr hraček specializovaných podle vybraných povolání, například hračky simulující lékařské vybavení. Kromě vlastních nenaplněných plánů rodičů hrají při vytváření představy o možném budoucím povolání dítěte roli i genderové stereotypy.

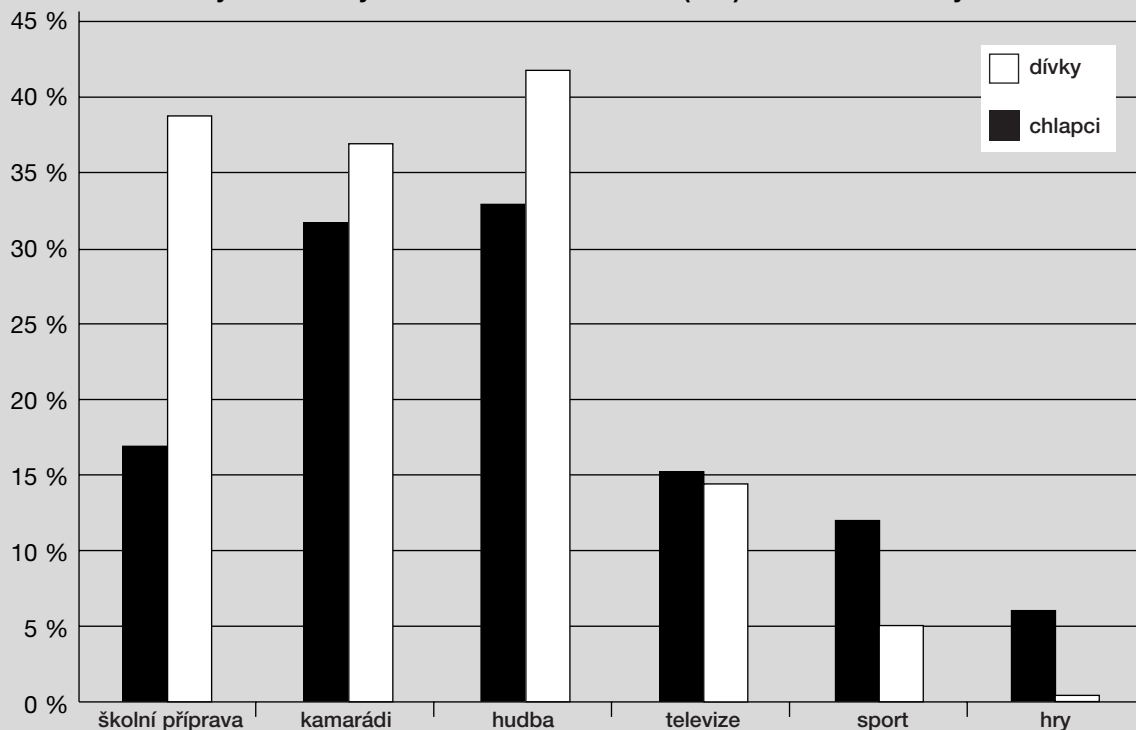
S přibývajícím věkem dětí jsou imitační hry nahrazeny skutečnými zájmy v určitých oblastech. Při dlouhodobém vykonávání daných činností, především jsou-li časově náročné, dítě začíná s danou oblastí spojovat své ambice. Vedle školní výuky jsou zájmy důležitým zdrojem pro směřování k volbě budoucího povolání. Oblast, v níž dítě zažívá úspěchy, pocity uspokojení a která je podporována jeho okolím, se může stát bodem, k němuž upírá své budoucí plány.

Zájem o určitou oblast nebo činnost obvykle vyplývá z vnitřní „nastavenosti“ dítěte, avšak neméně důležitá je – především u mladších dětí a na počátku vytváření zájmu – podpora okolím. **Zájmy tedy nejsou pouze výsledkem individuálního přání, ale výrazně se do nich promítají také přání okolí.** V důsledku toho mají děti z různých sociálních skupin, různých etnik či různých pohlaví rozdílné zájmy. Nelze přitom předpokládat, že na základě uvedených znaků mají děti jiné schopnosti, které je k daným zájmům směřují.

Volnočasové aktivity studentů a studentek středních škol

Ve výzkumném šetření Mikrosonda OSZ byl reprezentativní soubor žáků a žákyň maturitních ročníků středních škol zadán dotazník, který obsahoval několik sad otázek týkajících se způsobu trávení volného času. Z výběru každodenních aktivit žáci/žákyně uvedli, že nejvíce času tráví povídáním s kamarády, přípravou do školy a poslechem hudby. Dívky podstatně více času věnují přípravě do školy, poslouchání hudby i povídání s kamarády. Chlapci naopak častěji než dívky tráví svůj volný čas hraním počítačových her a sportováním. Tyto rozdíly se vyskytují jak mezi studujícími gymnázií, tak i středních odborných škol a středních odborných učilišť. Aktivity, kterými žáci a žákyně tráví nejvíce svého volného času, jsou ukázány v následujícím grafu.

Aktivity žáků a žákyň 4. ročníků středních škol (v %) – více než 3 hodiny denně



Zdroj: Moravcová-Smetáčková, I., Mičienka, M., Rubánková, P. (2002). *Gender v OSZ: porovnání znalostí a dovedností dívek a chlapců v maturitním předmětu Občanský a společenskovední základ*. Praha: CERMAT.

Vliv školy na volbu povolání

Vedle mimoškolních zájmů jsou ambice a plány dítěte směřovány také samotnou školní výukou, případně jejich propojením. Ve škole dítě obvykle **preferuje určité předměty**, které je zajímají, které jsou pro ně přiměřeně náročné nebo v kterých je úspěšné. V těchto předmětech obvykle dosahuje lepších výsledků než v předmětech ostatních. Právě tyto předměty slouží dítěti jako reálné východisko při uvažování o budoucím povolání.

Například dítě, které je dyslektické a je neúspěšné v učení se cizím jazykům – a to ve škole i mimo ni –, pravděpodobně nebude uvažovat o studiu na obchodní akademii se zaměřením na zahraniční obchod, kde se studují tři

cizí jazyky. Naopak dítě, které ve škole dosahuje poměrně slabých výkonů v matematice, ale chodí do počítačového kroužku, kde vyniká, může uvažovat o studiu na střední průmyslové škole elektrotechnické, neboť při hodnocení sebe sama nevychází primárně ze školních výsledků, ale ze svých mimoškolních úspěchů.

Obliba školních předmětů a výsledky v nich jsou podobně jako dětské hry a zájmy ovlivňovány představou dospělých v okolí dítěte o tom, jaké aktivity jsou vhodné pro dívky a jaké pro chlapce. Výzkumy ukazují, že učitelé/učitelky se odlišným způsobem chovají k dívkám a chlapcům v závislosti na vyučovaném předmětu.

Obecně platí, že vyučující věnují více pozornosti chlapcům než dívkám. V přírodovědných předmětech jsou chlapci povzbuzováni k větší aktivitě, neboť se předpokládá, že mají pro tyto oblasti větší nadání než dívky. Dívky jsou v těchto předmětech v aktivitě tlumeny a veškeré jejich neúspěchy jsou automaticky přičítány nedostatku schopností a talentu, nikoliv situačním důvodům, jako je nepřipravenost či nepozornost. V předmětech humanitního zaměření se naopak očekává, že budou úspěšnější dívky než chlapci.

Dívky a chlapci jsou svými vyučujícími, rodiči a širokým okolím vedeni ke stereotypnímu pohledu na sebe sama – předpokládají, že příslušnost k určitému pohlaví je vybavila nadáním pro určitou oblast a pro jinou nikoliv. To nakonec vede k tomu, že rezignují a své osobní dispozice nerozvíjejí. Pokud děti přijmou, že pro danou oblast nemohou mít z důvodu svého pohlaví nadání, sníží se jejich motivace i píle a jejich faktické výkony jsou často hluboko pod úrovní jejich možností. Slabé výkony se pochopitelně odrazí ve školní klasifikaci.

Opakovaně se ukazuje, že v rámci školní klasifikace jsou dívky v průměru hodnoceny lepšími známkami než chlapci. Avšak v šetřeních, která zjišťují úroveň znalostí a dovedností žáků/žákyn prostřednictvím didaktických testů, jsou častěji úspěšní chlapci. Úspěšnost chlapců je výrazná zejména v matematice, případně přírodovědných předmětech (výsledky v testu Kalibro ukázaly největší rozdíl v matematice). Příčin tohoto rozdílu může být několik – například vliv chování a spolupráce při vyučování na školní klasifikaci nebo sebedoceňování dívek v situaci řešení didaktického testu – všechny jsou však projevem genderového zatížení pedagogické reality (podrobněji viz kapitola Gender a školství).

Zájmy a transparentní školní výsledky slouží dítěti (a jeho okolí) k **poznání jeho dispozic a schopností**. Podle toho, jak jsou výkony dítěte hodnoceny okolím, si vytvoří představu o svých schopnostech. Na základě těchto uvažovaných schopností dítě následně posuzuje, zda určité povolání je pro ně vhodné či nikoliv. Velice často se však stává, že děti neznají své skutečné schopnosti. Do značné míry může být důvodem to, že okolí hodnotí výkony dítěte nekonzistentně a bez sdělených kritérií. Například školní klasifikace nemůže být pro dítě zdrojem informací o jeho schopnostech, pokud není vždy předem zřejmé, co a jak vyučující na výkonech hodnotí. Jednička může být jednou přidělena za absolutně správný výkon, podruhé za to, že se dítě snaží na maximum svých možností, potřetí za to, že se jednalo o relativně nejlepší výkon ve třídě.

Příprava na povolání probíhá prostřednictvím **školského systému**. Samotnému vstupu do povolání předchází volba vzdělávací dráhy, která představuje zprostředkovanou volbu povolání. Vzdělávací systém je strukturován obdobně jako pracovní trh a působí v něm tedy shodné genderové stereotypy, které **určité studijní obory označují za dívčí a jiné za chlapecké**. Studium oboru, který je obvyklý pro opačné pohlaví, je velmi náročné, neboť se v jeho průběhu jedinci setkávají s posměchem, podceňováním, ale také s formálními a organizačními překážkami (například chybějící šatny pro opačné pohlaví). Z těchto důvodů často zájem o obor ustoupí a jedinci si zvolí náhradní, společensky přijatelnější obor studia. Při dostatečné podpoře rodiny a okolí je však možné usilovat o změnu obvyklých podmínek studia určitých oborů, tak aby se staly rovnoprávné pro chlapce i dívky.

Pracovní trh a volba povolání

Každé povolání má vůči kandidátům/kandidátkám jisté nároky, jejichž splnění předurčuje potenciální úspěch při jeho výkonu. Některé požadavky se týkají psychických a fyzických dispozic (např. prostorová představitelost pro architektu/architektky), jiné jsou založeny spíše na společenském přesvědčení, že určitý typ člověka, včetně jeho pohlaví, je pro dané povolání vhodnější, aniž by to mělo oporu v samotném profilu povolání (např. zdravotní sestry by měly být ženy). Pro vstup do povolání je důležité zvážit především vlastnosti nezbytné pro jeho výkon, nikoliv společenská očekávání s ním spojená. Pokud jedinec posuzuje vhodnost daného povolání podle společenských očekávání a stereotypů, může jej zavrhnout, přestože k němu má dobré předpoklady a naopak.

Společenská očekávání vůči jednotlivým povoláním jsou výsledkem **strukturace pracovního trhu**. Trh práce je podmíněn řadou stereotypů, které zakládají například **rozdělení povolání a pozic na mužské a ženské**. Působením genderových stereotypů se některá povolání chápou jako bližší „přirozenosti“ žen, jiná bližší „přirozenosti“ mužů (viz kapitola Gender a trh práce).

Například učitelství v mateřské škole je povoláním s téměř stoprocentním zastoupením žen (přesně 99,6 % žen). Toto povolání je doporučováno ženám s odůvodněním, že mají od přírody hlubší vztah k dětem a dokážou lépe uspokojit jejich potřeby než muži. Na muže, kteří se chtějí stát učiteli v mateřské škole, je pohlíženo s nedůvěrou, a to bez ohledu na jejich osobní dispozice k výkonu tohoto povolání. Stejný mechanismus působí v opačném směru například v ortopedické chirurgii, která není ženám doporučována pro její fyzickou náročnost, ačkoliv řada žen má obdobnou fyzickou výkonnost jako chirurgové-muži a současně škála náročnosti chirurgických zákroků v této oblasti je natolik široká, že se v ní mohou uplatnit lidé různé fyzické konstituce.

Rozdělení povolání na převážně mužská a převážně ženská má také **mocenský a ekonomický dosah**. Povolání s převahou žen mají ve společnosti obvykle nižší prestiž než povolání mužská a finanční ohodnocení jedinců v těchto povoláních je nižší než v ostatních povoláních se stejnými nároky na vzdělání pracovníků/pracovnic. Zdůvodnění rozdělení povolání na mužská a ženská prostřednictvím rozdílných fyzických a psychických dispozic mužů a žen je neplatné. Pokud jsou rozdíly mezi muži a ženami biologicky dané, a tedy neměnné, měly by působit konstantně. Při sledování historického vývoje jednotlivých povolání se však ukazuje, že se poměr mužů a žen měnil. Zároveň se můžeme v historii i současnosti setkat s řadou „výjimek“, které ukazují, že individuální rozdíly mezi jednotlivci bez ohledu na jejich pohlaví působí podstatně silněji než biologicky dané rozdíly mezi muži a ženami.

Úloha školy při volbě povolání

Škola má řadu nástrojů na podporu nestereotypní volby povolání. Nejdůležitější je preventivní působení po celou dobu školní docházky. Vyučující by měli přistupovat k žákům a žákyním s respektem k jejich individuálním rozdílům, neměli by je vnímat pouze jako zástupce určité skupiny. K tomu by měli pozitivně podporovat úsilí žáků a žákyň vkládané do oborů, které jsou vnímány jako vlastní spíše ženám či naopak mužům. Podstatné je rovněž klást důraz na situace, kdy dívky a chlapci mají možnost dozvědět se něco o svých schopnostech, ujasnit si své preference a obhájit své názory před okolím – tedy situace, kdy dochází k **sebepoznání a sebehodnocení**.

Ačkoliv si všichni správnost tohoto přístupu jistě uvědomujeme, víme současně, že je velice těžké dostat mu v praxi. Je to náročné jednak kvůli velkému množství úkolů, které vyučující mají, jednak kvůli stereotypům, které působí na nás stejně jako na ostatní členy naší společnosti. Stereotypy, včetně těch genderových, nás mohou ovlivňovat o to silněji, pokud si jejich existenci neuvědomujeme. Proto je nesmírně důležité, abychom o fungování stereotypů měli dostatek informací a abychom se cvičili ve **schopnosti sebereflexe**, která nám pomůže odhalit chvíle, kdy je naše chování pod tlakem stereotypů. Rozvíjet svoji sebereflexi můžeme například prostřednictvím rozhovorů s kolegy a kolegy, které jsme přizvali do vlastní výuky za účelem pozorování našich komunikačních strategií vůči žákům/žákyním, nebo prostřednictvím podrobných zápisů do pedagogického deníku. Tím uděláme první krok k tomu, aby se stereotypy předávané naším prostřednictvím nestaly překážkou v rozvoji žáků a žákyň.

Další cesta vedoucí k podpoře genderově nestereotypní volby povolání spočívá v otevřené pomoci našim žákům a žákyním v rámci tzv. **výchovného poradenství**. Výchovné poradkyně a poradci by měli být stejně, a dokonce více než ostatní vyučující otevření vůči individuálním rozdílům jednotlivých dívek a chlapců.

Jinou, náročnější možností je připravovat v rámci školy a školského systému **specifická opatření**, která budou dívkám a chlapcům pomáhat v jejich sebepoznání a budou jim přibližovat oblasti a povolání, v nichž dosud převažují ženy či naopak muži. Ilustrací tohoto přístupu je i níže popsany německý projekt.

Německý projekt láká dívky k tradičně mužským profesím

Informační technologie, řemesla, technická povolání – to jsou podle odborníků obory orientované na budoucnost. Zároveň patří k profesím, které si tradičně vybírají spíše chlapci.

Projekt TASTE, který v Německu podporovalo Spolkové ministerstvo pro školství, vědu, výzkum a techniku, se snažil představit žákyním 9. tříd reálných a souborných škol obory zaměřené na techniku, řemesla a IT jako perspektivní i pro dívky. Záměrem projektu, jehož zkratka pomyslně vytváří anglické slovo pro chuť či ochutnávání (*taste for girls*), vznikla z počátečních písmen hesla *Technik ausprobieren – Stärken entdecken* (vyzkoušet techniku – odhalit silné stránky), je zvýšit podíl dívek v povoláních, která dosud nejsou pro ženy typická.

Program TASTE byl vyvíjen od listopadu 2001 a zkušebních kol se zúčastnilo kolem padesáti dívek z 9. tříd. První výsledky ukázaly na účinnou změnu v sebehodnocení. Přibližně třetina účastnic změnila své kariérní představy ve prospěch IT, techniky a řemesel, třetina zůstala u svých dosavadních představ a ostatní dívky se rozhodly volbu profese znovu zvážit. Praktické použití programu TASTE trvá pět dní. V průběhu prvních čtyř dnů je nejdříve poskytnuta zhruba dvouhodinová celková informace o povoláních, k níž mohou být přizvány učnice jako „modely rolí“, poté dívky absolvují odpovídající modul hodnocení.

Dívky se mohou rozhodnout, zda zůstat v dobře známém terénu tradičních ženských povolání, nebo se vydat do oblasti mužských profesí. Při tom se musejí snažit identifikovat často ještě ne zcela diferencované profesní zájmy a představy podle konkrétní nabídky učebních a pracovních míst strukturovaných specificky podle pohlaví.

Program TASTE vědomě předem navozuje budoucí menšinovou situaci, i když to může působit odstrašujícím dojmem. Zkušenosti z posledních dvaceti let ukázaly, že ženy často neuspěly v tzv. mužských profesích ne proto, že nespĺnily výkonnostní požadavky, nýbrž proto, že se ocitly v menšinové situaci. S tou je nutné se vypořádat a uvědomit si při tom vlastní schopnosti. Situace tak ztratí na hrozivosti. Program TASTE hodnotí potenciál účastnic. Hodnotitel hledá kompetence, nikoliv nedostatky. To je pro mnohé absolventky škol zcela nová a povzbuzující zkušenost. TASTE poskytuje intenzivní personální poradenství a pomáhá řešit potíže při hledání profese.

Absolventky programu TASTE jsou si více vědomy vlastních kompetencí. Mohou konkrétně říci a doložit, proč jsou například schopny pracovat v týmu či řešit problémy, a na čem se to prokázalo, což je pro přijímací pohovory výhodou. Předností je také podrobný písemný certifikát, který může každá účastnice předložit, když se uchází o místo, anebo ho použít jako podklad při dalších poradenských pohovorech v rámci profesního poradenství úřadů práce.

Vývojová a pilotní fáze projektu TASTE skončila. Náklady na jeho vytvoření byly vysoké. Nyní je k dispozici v praxi vyzkoušený nástroj, který je určen k distribuci. Pro vzdělávací instituce představuje jeho přijetí pouze jednorázové náklady na školení hodnotitelů. Ideální je kombinace odborníků s pracovníky s pedagogicko-psychologickým vzděláním.

Dále je třeba mít k dispozici dílny, jednoduché nářadí pro práci se dřevem a pro použití v technických oborech a počítačové vybavení s připojením na internet pro zakázky IT.

Další informace naleznete na www.taste-for-girls.de.

(Článek byl převzat z deníku *Právo*, 2. 6. 2004.)

Literatura

Moravcová-Smetáčková, I., Mičienka, M., Rubánková, P. (2002). *Gender v OSZ: porovnání znalostí a dovedností dívek a chlapců v maturitním předmětu Občanský a společenskovední základ*. Praha: CERMAT.

Oakley, A. (2000). *Gender, pohlaví a společnost*. Praha: Portál.

Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.